

O KVALITATÍVNOM PREVRATE VO VÝVINE FILOZOFIE
NA SLOVENSKU

Kniha Jána Uhra o vývine filozofie na Slovensku po oslobodení r. 1945* je príkladom toho, že práca o najnovších dejinách našej filozofie môže mať veľký význam pre prístup k aktuálnym filozofickým a ideologickým problémom, ak je napísaná tvorivo a z pozícií straníckosti a, pravdaže, na základe dôkladného výskumu faktického materiálu. Uhrova práca má tieto vlastnosti. Jej prednosťou je predovšetkým to, že sú v nej správne riešené otázky metodológie, a to nielen všeobecne otázky marxistickej metodológie dejín filozofie, ale aj najnovších dejín filozofie na Slovensku. Autor sa vedel ďalej správne sústrediť na rozhodujúce problémy.

Práca sa delí na dve časti. Prvá časť, obsiahlejšia, zaoberá sa vývinom filozofie na Slovensku v rokoch 1945—1948, v druhej časti podáva autor prehľad jej ďalšieho vývinu po februári 1948 a zamýšľa sa nad súčasnými úlohami filozofie v ČSSR a osobitne na Slovensku.

Ťažisko práce vidíme v jej prvej časti. V nej J. Uher na základe analýzy bohatého materiálu skúma obsah a formy filozofických bojov na Slovensku, ktoré boli odrazom triedneho boja v období prerastania národnej a demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú a ktoré boli súčasťou ideologického boja robotníckej triedy a buržoázie v tomto období. Čo píše autor o celej práci, platí aj o tejto jej časti: ne-

podávajú sa tu vyčerpávajúce dejiny filozofie na Slovensku v rokoch 1945—1948, no skúmajú sa podstatné stránky a problémy tohto protirečivého vývinu a vzhľadom na monografický ráz tejto časti práce, na autorov celospoločenský pohľad a metódu môže byť tento rozbor dobrým základom pre ďalšiu prácu na najnovších dejinách našej filozofie.

Roky 1945—1948 sú aj vo vývine filozofie veľkou témou. Veď v tejto prvej etape našej ľudovej demokracie sa dovŕšil boj robotníckej triedy v Československu o moc a o nástup k socializmu a súčasne vznikli predpoklady pre kvalitatívny obrat aj v oblasti spoločenského vedomia: pre víťazstvo vedeckého svetonázoru a jeho teoretického základu, filozofie dialektického a historického materializmu aj na Slovensku. Z práce J. Uhra konkrétne vyúsťuje, že filozofické zápasy a vývin filozofie boli podmienené základnými skutočnosťami spoločenského vývinu a triedneho boja, no autorovi neunikajú ani prvky relatívne samostatného logického vývinu filozofie, ktoré boli podmienené zvláštnosťami filozofického a vôbec spoločenského myslenia na Slovensku v minulosti i súčasnými podmienkami. A tu je zdroj mnohých aktuálnych problémov, ktoré treba riešiť aj dnes (pokiaľ ide o boj proti prežitkom buržoáznej ideológie, o nedostatky v samom marxistickom myslení atď.). Práca je teda poučným príspevkom k ideologickým funkciám filozofie, k jej spojeniu s politickým bojom.

Správne je, že problematika vývinu slo-

* Ján Uher, *Filozofia v boji o dnešok*, Problémy rozvoja filozofie na Slovensku po roku 1945, Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1961.

venskej filozofie je zaradená do československého kontextu a že sa podčiarkuje vplyv českých komunistov, marxistickej a najmä aj filozofickej publicistickej činnosti v českých krajoch na ideologický boj na Slovensku (tento dôležitý moment sa mohol vari konkrétnejšie rozviesť).

Jednotlivým stránkam protirečivého vývinu filozofického myslenia na Slovensku v rokoch 1945—1948 sa venujú v prvej časti knihy tri osobitné kapitoly.

Dôležité je konštatovanie, že v týchto rokoch mala rozhodujúcu úlohu pri prebojovávaní dialektického a historického materializmu stranická tlač a propaganda. Situácia bola taká, že zdanlivo prevládala buržoázna, idealistická filozofia a filozofia zo starej, buržoáznej školy mali skutočne v rukách väčšinu časopisov a inštitúcií profesionálnej filozofie. No za prebiehajúcej politickej a sociálnej revolúcie sa utvárali predpoklady — predovšetkým v politickej sile robotníckej triedy a komunistickej strany — ktoré uľahčovali šírenie sa marxisticko-leninského svetonázoru medzi široké ľudové masy. Tu práve oplodňovala vlastné skúsenosti más ideologická práca strany a autor v celej kapitole hodnotí jej rôzne prejavy: vystúpenia predstaviteľov strany, ideologické články stránickej tlače, rozvíjajúcu sa stráncku propagandu, vydávanie diel klasikov marxizmu-leninizmu, referát o ideovej výchove a kultúrnej politike KSČ prednesený na VIII. sjazde strany atď. Túto správnu myšlienku by bolo treba rozšíriť a vyplniť tým medzeru, ktorú nachádzame v Uhrovom rozbore: prvoradá význam mal vôbec teoretický základ politiky KSČ, najmä teoretická práca jej Ústredného výboru. Boli to rozbor situácie, rozvíjanie teórie prerastania národnodemokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú v špecifických československých podmienkach, programovanie spoločenských premien atď. Všetka táto teoretická práca, ktorá bola dôkladne materialistická a dialektická, spolu s politickou praxou KSČ a so skúsenosťami más najlepšie zúrodňovala pôdu pre pre-

nikanie vedeckého svetonázoru medzi masami, do radov inteligencie i do jednotlivých oblastí kultúry.

Na stĺpcoch stránickej tlače sa zjavovali aj ideologické články filozofických pracovníkov, Igora Hrušovského, Felbera, Siráckeho, Szántóa a i. Hodnotný je najmä Uhrov obsiahly, viac ako 20-stranový rozbor tejto činnosti Ladislava Szántóa (jeho vtedajšie knižné práce uvádza len krátko). Boli to články predovšetkým o aktuálnych ideologických témach, v ktorých bolo — a to aj pod vplyvom ich prekrucovania buržoáznou ideológiou — najviac kolísania (slovanstvo, národnostná otázka, otázky estetiky a i.), pričom Szántó v spojení s týmito témami spravidla osvetľoval aj zákony materialistickej dialektiky. Uher vyslovuje len jednu vážnejšiu námietku: že L. Szántó ako predvojnový marxistický filozof vysokej úrovne nepolemizoval s vtedajšími nesprávnymi názormi, ktorých bolo nemálo. Celkove však autor zisťuje, že filozofickí pracovníci v tomto období málo prispievali do tlače a tým do každodenného boja za vedecký svetonázor a že tento nedostatok ani dnes nie je prekonaný.

V tejto kapitole charakterizuje Uher aj pôsobenie Nového slova, lebo tento týždenník sa vo verejnosti pokladal za komunistický a marxistický, hoci nebol orgánom strany — a v tom čase KSS nemala osobitný teoretický alebo ideologický časopis. Nové slovo, vedené skupinou buržoázných nacionalistov na čele s G. Husákom, mohlo vyvolávať medzi čitateľmi svojou dvojtvárnosťou len zmätok — tým, že v pestrej zmesi uverejňovalo marxistické i nemarxistické príspevky, pričom „líniu“ redakcie vyjadrovali liberalistické, idealistické, nacionalistické názory a najrozličnejšie úvahy, vyznačujúce sa netriednym pohľadom a inými prejavmi malomeštiackeho myslenia. S mnohými takýmito prežitkami malomeštiackeho tápania, najmä aj s myšlienkou „nadstraníckosti“, ktorú Nové slovo sústavne pestovalo — alebo s pomýlenou myšlienkou vedúcej úlohy intelligen-

cie — sme sa stretávali aj po XX. sjazde KSSS. Sú to ideologické otázky, ktoré treba z mnohých aktuálnych príčin znova a znova objasňovať aj v prítomnosti. Celkovo o orientácii Nového slova platí Uhrv záver, že časopis zdržoval diferenciaciu medzi zdanlivo a skutočne pokrokovou filozofiou a tým aj vývin tých príslušníkov inteligencie, ktorí sa prikláňali k marxizmu.

V ďalšej kapitole podáva J. Uher obraz vtedajšej buržoáznej, idealistickej filozofie, pričom prizerá k jej diferenciacii, k jej vnútornej protirečivosti a dochádza o nej k mnohým správnym, vôbec nie šablónovitým úsudkom. No buržoázna filozofia na Slovensku, akokoľvek ju môžeme deliť na niekoľko hlavných prúdov a skupín, mala v tomto období revolučného procesu v našej spoločnosti a kontrarevolučných snáh buržoázie aj mnoho spoločných črt. Aj v buržoáznej filozofii vzniká určitá obdoba takej politickej skutočnosti, akou bolo zjednotenie buržoáznodemokratických a ľudáckych živlov v demokratickej strane. Všetky smery spájali boj proti nastupujúcemu dialektickému materializmu, všetky si pripisovali za zásluhu, že spájajú vedu s náboženstvom, aby tým zachraňovali fideizmus, a všetky sa prispôbovali revolučným podmienkam, aby lámali hrot ozajstnej revolučnosti: či už predstieraním „modernosti“, „svetovosti“ alebo „riešením“ sociálnej otázky. Aktivita buržoáznej filozofie vo verve boja proti dialektickému materializmu, na obranu starých predsudkov a starého sveta natolko vzrástla, že — podľa J. Uhra — toto obdobie bolo naplnené väčšou „pestrosťou“ názorov a ideových koncepcií ako ktorékoľvek obdobie predtým.

Zvláštnosťou J. Uhra je, že medzi skupinami buržoáznej filozofie stavia na prvé miesto a najhlbšie spracúva — na rozdiel od iných doterajších prác o filozofii tohto obdobia — intuitívny realizmus. Túto filozofiu, ktorú na Slovensko importoval mystik M. O. Losskij a tu ju „rozvíjal“ aj po r. 1945 spolu so svojím žiakom J. Dieš-

kom, pokladá Uher v určitom zmysle a v určitých kruhoch inteligencie za najnebezpečnejšiu v tomto období — najmä medzi novoľudáckou mládežou, ktorá „sa chcela dostať ďalej do sveta“ a ktorej okatý klerikalizmus už neimponoval. Hlásatelia intuitívneho realizmu, hoci sa usilovali o univerzálnosť, sústredovali sa na noetiku a v nej videli svoju hlavnú zbraň ideologického, ba politického boja. A práve v noetike je jadro všelijako maskovanej mystiky tejto úpadkovej filozofie, najmä v jej „poučke“, že „objekt v origináli vstupuje priamo do subjektu“ (táto mystika bola maskovaná dokonca aj údajným bojom proti idealizmu, pravda, len subjektívnemu). Tento filozofický smer a jeho útoky proti dialektickému materializmu právom obracali na seba kritickú pozornosť I. Hrušovského a iných marxistických a k marxizmu spejúcich filozofov.

Veľkú aktivitu vykazovala aj ľudácka ideológia, opierajúca sa o filozofiu novotomizmu, a jej špecifikou v tomto období vari bolo, že sa pokúšala zmierovať s „vedou“ aj vieru v zázraky, v pápežskú neomylnosť a iné rekvizity reakčného fideizmu. Uher však s väčším záujmom sleduje skutočnosť, že novoľudácki autori katolíckych časopisov a vydavateľstiev sa vrhli najmä na „sociologické“ otázky, aby receptami „kresťanského socializmu“ a „kresťanského solidarizmu“, teda „kresťanskými“ nálepkami na staré kapitalistické vykorisťovanie odvracali pracujúcich od socialistickej revolúcie a ozajstného socializmu (S. Hatala a mnohí iní). Uher uvádza menovite 15 prác napísaných v tejto tónine a označuje tento zoznam len za „nepatrný zlomok“ takejto vtedy vydávanej literatúry. K tomuto chóru sa ostatne pripájali aj reakční predstavitelia protestantskej konfesie (R. Košťál).

J. Uher právom priraduje k tejto kategórii filozofie a sociológie aj reformistické práce pravičiarskosocialistických oneskorencov na Slovensku, predstaviteľov strany práce, resp. neskoršie obnovenej sociálnej demokracie.

Uhrov konkrétne-historický prístup k masarykovskému „realizmu“, idealistickému empirizmu a pozitivizmu mu umožňuje, že vidí to nové, čo priniesol masarykizmus v minulosti na Slovensko, a to v porovnaní s neblahým dedičstvom takmer výhradného panstva teologizmu, no na druhej strane vystríha pred preceňovaním relatívne pokrokovej stránky tejto idealistickej a eklekticistickej ideológie. Prívrženci masarykizmu (pokiaľ ostali jeho prívržencami) sa však vyvíjali od vzniku ČSR sústavne doprava a zavŕšenie tohto vývinu Uher ilustruje najmä na Antonovi Štefánkovi, ktorý vo svojej pozitivistickej sociológii, najmä v Základoch sociografie Slovenska (vyšli r. 1945) dospel k absolútnemu ignorovaniu objektívnych zákonitostí spoločenského vývinu, k biologickému výkladu spoločenských javov, ba až k rasizmu. Keď A. Štefánek opakuje Masarykovu vychýrenú vetu, že sociálna otázka je otázka mravná a náboženská, v podmienkach, v ktorých prechádza republika a v nej Slovensko podstatnými spoločenskými premenami, znie ona už ako otvorený výsmech skutočnosti. Rovnako znie v týchto podmienkach aj jeho (ostatne aj Dieškov) buržoázny, teda pokrytecký výklad humanity.

Na druhej strane nachádza Uher slová uznania pre „svojráznejšieho, mysliteľskejšieho, realistickejšieho“ filozofa Svätopluka Štúra, ktorý tiež vyšiel z Masaryka, ale zachoval sa k fašizmu, k reakčnému nacionalizmu a jeho dedičstvu oveľa čestnejšie ako iní „masarykovci“. S jeho prácami, pravda, v podstate nemožno súhlasiť, lebo nepustili líniu idealizmu.

Všestraný pohľad na dialektiku vývinu vyžadoval, aby autor posudzovanej knihy skúmal aj cestu, ktorou v tomto období prechádzala pokroková inteligencia od nemarkistickej k marxistickej filozofii. V kapitole, ktorú venuje tejto problematike, prispieva súčasne — nielen všeobecne, ale aj svojím konkrétnym rozborom — k diskusii o kritériách pokrokovosti pri posudzovaní vývinu viacerých filozofov z viac

alebo menej idealistických pozícií k dialektickému materializmu.

Najväčšiu pozornosť venuje vývinu Igora Hrušovského a Stanislava Felbera, ktorých oceňuje už aj preto, že vstúpili do filozofie aj s prirodovednými znalosťami, čo má na Slovensku osobitný význam. Kladne hodnotí celkový proces ich prechodu od novopozitivizmu (logického pozitivizmu) k marxizmu i jednotlivé ich filozofické práce už z tých čias (napr. Hrušovského práce z dejín filozofie) alebo niektoré stránky ich prác. Pre dnešok sú však tým zaujímavejšie zápasy, ktoré zdolali, nedostatky, ktoré museli prekonať.

Za dôležitú pokladáme najmä námietku, že často uzatvárali filozofiu do oblasti noetiky a pritom ostávali odtrhnutí od života, zanedbávali pálčivé otázky spoločenského vývinu, triedneho boja. Túto námietku prenáša J. Uher aj na prácu niektorých nových filozofov v prítomnosti, ktorí navzájom izolujú jednotlivé časti marxistickej filozofie — najmä historicý materializmus — od problémov gnozeológie, ktorú chápu naďalej v podstate pozitivisticky.

J. Uher si všima aj vývin iných marxistických filozofov, najmä A. Siráckeho a M. Topoľského, ktorých viac alebo menej ideolisticke východisko bolo odlišné.

Autor, prirodzene, nespracoval všetky stránky rozvoja filozofie na Slovensku v rokoch 1945—1948. Napr. menej si všima vzťah filozofie k prírodným vedám (dotýka sa ho len miestami), rozvoja logiky atď. Tieto otázky čakajú teda ešte na spracovanie v inej súvislosti.

Víťazstvo robotníckej triedy Československa vo februári 1948 otvorilo cestu vývinu našej spoločnosti — ako sa vyjadruje J. Uher — jedine k socializmu a vývinu filozofie jedine k úplnému víťazstvu dialektického a historického materializmu. Tým nastala kvalitatívna, revolučná premena vo vývine našej filozofie — vzhľadom na charakter marxistickej filozofie i na jej funkcie v socialistickej spoločnosti, prvej spoločenskej formácii, ktorá

sa riadi na základe vedy a vedeckého svetonázoru a v ktorej sú ľudové masy uvedomelým tvorcom dejín. Filozofia sa stáva svetonázorom čoraz širších mäs, aktívne budujúcich novú spoločnosť, teoretickým základom vedy a všetkej kultúry i riadenia spoločnosti. To má na Slovensku o to väčší význam, že Slovensko — ako autor častejšie poznamenáva — nemá filozofickú tradíciu, že u nás nebolo vyhranených materialistických prúdov a osobností a že v dejinách nášho myslenia dlho priamo prevládala teológia a klerikalizmus (čo sú skutočnosti, ktorých historické korene by bolo treba osobitne skúmať). Z týchto súvislostí, pravda, plynú úlohy pre kultúrnu revolúciu na Slovensku a osobitne aj pre filozofiu.

Druhá časť Uhrovej knihy má celkom iný charakter. Je to vlastne menej rozsiahla štúdia, ktorá podáva náčrt vývinu filozofie na Slovensku od roku 1948, jej kvantitatívneho i kvalitatívneho rastu, otázok jej tvorivého rozvíjania po XX. sjazde KSSS a XI. sjazde KSČ i jej nedostatkov

a v spojení s tým nadhadzuje najaktuálnejšie úlohy našej filozofie v ďalšom vývine našej spoločnosti smerom ku komunizmu. Táto časť knihy nemôže, prirodzene, nahradiť prácu o ďalšom vývine filozofie na Slovensku, ktorá by sa opierala o podobne hlbokú analýzu tohto vývinu, akej Uher podrobil filozofické zápasy v rokoch 1945—1948. Naopak, takáto ďalšia práca sa po Uhrovej knihe priam žiada ako jej pokračovanie.

Záverčnou štúdiou autor však chcel zrejme zdôrazniť aktuálny ráz svojej práce a v tomto zmysle aj „domysliet“ svoju históriu filozofie v rokoch 1945—1948. Hodnotná je jeho reprodukcia uznesení ÚV KSČ a ÚV KSS z roku 1959 o filozofii. A veľmi kladne treba hodnotiť tú časť jeho úvahy o najnovších úlohách filozofie, v ktorej rozpracúva vzťahy filozofie k šíreniu vedeckého ateizmu a k idej proletárskeho internacionalizmu, ktoré majú prvoradý význam v kultúrnej revolúcii na Slovensku.

Július Šefránek

EINSTEINOV SVET

Koncom minulého roku vyšla v Československom spisovateľovi pozoruhodná publikácia pod názvom: Albert Einstein, Jak vidím svět.* Prináša výber príležitostných statí a úvah, ktoré z nemeckého originálu usporiadali Vladimír Ruml a Ivan Ulehla. Napriek tomu, že v práci nejde o systematické zachytenie Einsteinových teórií a jeho filozofických náhľadov, podáva výber veľmi zaujímavý prehľad jeho úvah z oblasti teoretickej fyziky, ako aj z oblasti vedeckej metodológie, teórie poznania a spoločenskej problematiky.

Výber sa tematicky člení na päť častí. Prvá obsahuje prejavy, ktoré Einstein predniesol pri príležitosti výročí a oslav

* A. Einstein, *Jak vidím svět*, Praha 1961.

takých významných postáv z oblastí fyziky, ako boli Newton, Maxwell, Lorentz a Planck. Ide o prejavy krátke čo do rozsahu, no hlboko výstižné čo do postrehu a hodnotenia. Len odborník, dielo ktorého je vnútorne späté so svojimi veľkými predchodcami a súčasníkmi môže tak suverénne komentovať a hodnotiť. Druhá časť zahrňuje výber statí, v ktorých Einstein pri rôznych príležitostiach, stručne a v populárnej forme vysvetľuje základné princípy svojej špeciálnej a všeobecnej teórie relativity a unitárnej teórie poľa. Možno prečítať kolkokoľvek výkladov o Einsteinových teóriách od najpovolanejších odborníkov, žiaden z nich nám tolko nemôže dať ako výklad samotného autora. V jeho výklade je nielen logika celej stavby, ale i atmosféra jej budovania, práve ona nám